

Fon.

1. Lapp: A) S. *potne* ~ N. *Bádnì* 'inakat fon'. — Finn: A) *puno* 'sodor, fon'. × ¹⁾ B) *puna* 'vörösség, pirosság, vörös v. piros szín'. — Mordvin: A) *pona* 'fon'. × B) *pona* 'szőr, gyapjú'. — Cseremisiz: A) *pôn* 'fon'. × B) *pôn* 'szőr, pihe, toll'. — Votják: A) *pun* 'fon'. — Zürjén: A) *pan* 'motollál, fölcsvár'.

Ezt a NyH.⁷ 47, 144 adatain alapuló összevetést a csere-miszre nézve kiegészíti: A) *punem* 'fon; drehen, zvirnen' (SZILASI, CserSzót.: NyK. XXX, 176) | H. *pš'nem* ~ U. *punę'm* 'zvirnen; flechten' (WICHMANN: JSFOu. XXX, 6: 39 és MARK: MNy. XXIV, 37). × B) *pun* 'toll, szőr; (kleine) feder, haar' (SZILASI, CserSzót.: NyK. XXX, 176).

A NyH.⁷-nak a *fon*, illetőleg *fan* szóra vonatkozó vogul és osztják adatait a következő összeállítassá bővítjük ki:

Vogul: A) MUNKÁCSI, VogNyj. szerint a vogT. nyelvjárásban *pun* 'fonni' (i. m. 292), *punkhétal* 'fonódik' (290). A VogNGy. egyik vogT. közleményében *punéu* 'fonunk', *punánt* 'fon', *puném* 'fonván' (IV, 347); ugyanannak egy másik közleményében *ponén* 'fonjatok', *ponst* 'fontak' (358). × B) AHLQVIST (MSFOu. II, 45) szerint *pun*, *pon* 'feder, haar, renntierhaar, wolle'; *vis p.* 'flaumfedern'; *punijn* 'haarig, zottig, wollen'. KANNISTO (MSFOu. XLVI, 118) szerint vogT. *pön*²⁾ 'feder, haar' | Sz., FL. *pun* | AL., V., P. *pun* | FK. *pun* | KK. *pon* | AK. *pön*. A SZILASI-féle VogSzój.-ből (99) idézhetjük: AL. *pun* 'toll'; *tus-pun* 'szakáll'; *turu-punpä* 'sas-tollú' | vogK. *pon* 'szőr'. A TRÓCSÁNYI-féle VogSzój.-nek (NyK. XXXIX, 459) ezek az adatai: É. *väs-pun* 'vadréce-toll'; *vošrém punpä* 'vörösbarna színű' | KL. *šol'-pun* 'szőrszálka' | P. *rěškë-pun* 'róka-szőrű' | T. *pongy* 'szőrös'.

Osztják: A) AHLQVIST szerint É. *ponllatem* 'zvirnen'; *pona* 'saite'. PÁPAY—BEKE szerint É. *ponəy* 'fonott (kosár)'. PAASONEN—DONNER (OstjWb. 195) szerint K. *pünttəm*, *pünttətem* 'zvirnen' | J. *ponltəm*, *ponltə* 'ua.'. PATKANOV (IrtOstjSzój.: NyK. XXXI, 181—2) szerint I. *pan* 'fonal, zsinór, húr; garn, schnur, saite'; *panəy*, *panəy* 'fonalas stb.'; *panəp*, *panpe* 'fonalú' stb. MUNKÁCSI (DOstjSzój.: NyK. XXVI, 49, 52) szerint: D. *panné*, *pané* 'fonal, cérna' stb. | K. *pan* | S. *panna* 'saite' CASTR. | *polén-pənži-jux* 'az a fa, amelyhez a fonal erősítve van'. × B) MUNKÁCSI (DOstjSzój.: NyK. XXVI, 54) szerint:

¹⁾ Az A) és B) alatt felsorolt adatok között levő × az összevetés jele.

²⁾ „ə, eine art von reduzierten o-laut...“ (i. m. XII. l.).

É. *pun* 'tierhaar, wolle; feder' AHLQV. | V., Jg., FO., KO. *pun* 'szőr' és *punéy* *nur* 'rénbőrből való szőrös szij'; V., Jg. *sem-pun* 'szemszőr' | KO. *punuyg* *kq* 'farkas' | *pün* 'wolle' és *pünay* *ku* 'wolf' CASTR.¹⁾

Tehát a finnben, mordvinban és cseremiszbén az *A*) és *B*) alatti adatok hangalaki tekintetben pontos egyezést mutatnak. Az *A*) és *B*) alatti vogul hangalakok az efféle lejegyzéseknél természetesen előálló pontoskodási ingadozások leszámításával szintén jogosan egyeztethetők. Az osztjákban — egyelőre ennyit állapítsunk meg — *A*) alatt, a kondai *ù* PAAS. kivételével, *o*, *o*, *a*, *a* áll szemben a *B*) *u* hangjával.

2. Magyar megfelelő gyanánt az *A*) alatti finnugor adatokhoz a köznyelvi *fon* 'neo' szót, a *B*) alattiakhoz pedig a *fan* 'pubes' szót szokás felvenni (vö. NyH.). Azonban közelebbről szemügyre véve: a két magyar szó hangtani, illetőleg hangtörténeti viszonya nem sarkallik egyszersmindenkora az *o*:*a* különbségen.

A) A *fon* 'neo' szó *u*-s hangalakban tűnik fel nyelvtörténetünkben. Ezt látjuk: 1250/1324, 1254/1324: villam *Funo* (OkI Sz.); 1282: *Funov* Tolna megye (CodDipl. V, 3: 127) (vö. CsÁNKI III, 425) ~ 1278: terram *Fonou* (OkI Sz.) | 1083—95: *Funoldi* (PannhRend-tört. I, 592) ~ II. István kora/1420: *Fonold*, *Funol* kétszer (SZENT-PÉTERY: MNy. XXIII, 363, 369) és 1216: *Fonold* (PannhRend-tört. I, 640); ez a helynév, amelyből a mai somogymegyei balatonparti *Fonyód* lett, a *fun* ~ *fon* igének deverbális *-l* képzővel alakult névi származéka. A *fon* 'neo' *fonal* származékának előfordul *fanal* változata is: *fanal* LevT. I, 267 és MA: Bibl. I, 12 (NySz.) | „*Fanal*: Filum. vide *Fonal*“ PPM. 1708. | *fanal* 'fölmotollázott kender' Ipoly völgye, Kovár vid. (MTsz.).

B) A 'pubes' értelmű köznyelvi szóra idézhetünk ilyen adatokat: *fan* 'pubes' MA., Com:Jan. 48 és 'lanugo prima adolescentis' Nom.² 189 (NySz.) | *fanosodik* 'gallulo, gallulasco' MA. és 'gallulo, gallulasco, pubesco' PPM. | *fan-gërézna* 'sovány, száraz ember' Kiskunhalas (MTsz.); minthogy az alakulat utórésze a 'pellis; pelz' jelentésű *gërézna* szó, a *fan-gërézna* eredetibb értelme nyilván 'erősen szőrös ember', s ez olyanformán ment át az idézett jelentésbe, mint ahogy a *gërézna* szónak *gëréznye* változata magában is felvette a 'sovány, vézna, cingár és kistermetű' jelentést a veszprémi megyei Devecseren (MTsz.). — Azonban semmiesetre sem lehet

¹⁾ A vogul és osztják adatok jelentékeny részét ZSIRAI MIKLÓS szívessé-gének köszönöm.

figyelman kívül hagyni, hogy GYARMATHINÁL (Voc. 18) „Fon szőr, haj, pihe, L. pubes, pilum, lana“ van, továbbá, hogy egy 1781. évi sajtószentpéteri jegyzőkönyvben *fon* (Oklsz. Pótl.), abaúji, hegyaljai, székelységi népnyelvi adatokban *fon* vagy az eredetileg birtokos személyragozott *fona*, *fonos*, *foni* 'fanos, fanszörös' (MTsz. 1. *fan*, *fanos*, [*fani*] alatt) jelentkezik. Ugyanezzel a szóval találkozunk a bogdánfalvi (Bacău megye) csángó *bábafon* 'közönséges zsurló' növénynevben, amelyet CSÜRY BALINT szíves közléséből ismerek.¹⁾ Ceglédről egy *fon-cica* adat bukkan fel, mégpedig ilyen értelmezéssel, illetőleg magyarázattal: „papmacska (nagyon szörös feketesárga csíkos hernyó; szálát ereszt, annál fogva a gyermekek fölkapják és lóbálják, s hozzá ezt danolják: *Fon' cica*, *fon' cica* [azaz: *fonj cica*], *fonj nekem kötelet!* stb.; innen a neve“ (MTsz. [*fonj*] alatt). A szóbanforgó állat neve eredetileg *fon cica* azaz 'szőr-macska' lehetett, s csak a gyermekdalban nyerhette a *fonj cica!* újraértelmezést.

Az adatok azt mutatják, hogy az *A)* alatti meg a *B)* alatti szó is egyaránt *fon* és *fan* ejtés között ingadozott, és arra gondolhatunk, hogy a *B)* alatti szó *fan* változatát a szótárak terjesztették el, illetőleg juttatták a köznyelvi forma tekintélyéhez.²⁾ Tehát amint a finnugorságban, hasonlóképen a magyarban sem áll útjában hangtani akadály az *A)* és *B)* sorozat rokonításának.

3. A két sorozat jelentéstani áthidalása végett nem szükséges bővebben fejtegetnünk, hogy a *szőr* vagy *gyapjú* jelentős szerepet játszhatott a *fon* ásnál, meg hogy bizonyos *szőrfajták* és a *kezdetleges fonásos készítmények* formabeli hasonlatosságot mutatnak. Ekként a tárgyalt szavakat egy igenévszóba foglalhatjuk össze, s ennél jelentéstani csirául az 'emberi vagy állati testen összefonódott szőr' értelmet vehetjük fel, amiből a 'fonásra alkalmas vagy ahhoz használt szőr', továbbá a 'fonat, fonadék' és 'neo' árnyalat bontakozott ki. — Tehát az *A)* sorozat igei meg a *B)* sorozat névi alapszava között hasonló a viszony, mint a magyar *sző* ugor megfelelői között: osztják I. *sëvem* 'fonni, egybefonni; flechten' és *sëu*, *sëv* 'hajfonat; (haar)flechte, zopf' (PATKANOV:

¹⁾ A kifejezés eredetére világot vet, hogy — Csüry szerint — amikor szóba kerül, megjegyzik: „Ez póznás beszéd, cirmos beszéd [piszkos].“

²⁾ Azt hiszem, egyébként is sokszor nyomozhatnók köznyelvünk elemeinek és hangtani sajátosságainak eredetét szótárainkban, főképen a hosszú időn át ható PÁRIZ PÁPAI-kiadásokban.

NyK. XXXI, 300; NyH.⁷ 147) | vogul *seβ* ~ *säy*- 'sző, fon' és *seβ* 'hajfür' (SZILASI, VogSzój. 119; NyH.⁷ 147).¹⁾

Hogy a *fon*—*fan* szócsalád jelentésköre milyen irányokban tagulhatott, mutathatják a növényvilágra vonatkozó magyar kifejezések közül: *fon* 'apró, finom gyökér- és szőrszálak' Hegyalja (MTsz. 1. *fan* 2. alatt) | *fanos szőlővessző* 'szőlőtöke termő ága, amelyet lehajtva földdel betakartak, s így gyökereket hajtott' Borsod; *fanos répa* 'töves répa (*brassica rapa*) Dunamellék (MTsz. *fanos* alatt), amely nyilván vékony, összegabalyodott gyökéretéről kapta a nevét.

4. Ezek szerint jól pedzi Czuczor—Fogarasi (II, 595), hogy a *fan* „rokon *fon* igeszóval, s jelentése mintegy *fonal*“, és a BUDENZ-féle (MUSz. 494, 531) nézettel szemben, amelyet a NyH.⁷ 47, 144 is képvisel, a *fon* és *fan* szavak, illetőleg finnugor megfelelőik viszonyának ahhoz a felfogásához kell csatlakoznunk, amelyet BALÓ JÓZSEF vetett fel (Nyr. XVIII, 511): „A *fon* [*fan* 'szőrzet'] szó, úgy látszik, régebben terjedelmesebb jelentésű volt, jelentvén általában különféle szálakat, melyekből valamely szövet készül s így a *fon*, *fonal* szókkal összefüggésben van... A székely *fon* (*fan*) 'szőr', az általában magyar *fon*, *fonal* s az elősorolt ugor szók [köztük a déli osztják *pon*, *pun* 'hálóféle'] egy töről fakadtak.“ BALÓ a székely *foncsika* 'szövetdarab, szövetcseke' alapszavának is a *fon* = *fan* szót tartja (i. h.), továbbá ebben az összefüggésben említi a székely *fonája* 'visszája' meg a *foncs*, *fonc* szavakat (Nyr. XIX, 128). BALÓ gondolatát átveszi és bővebben kifejti ALBERT JÁNOS „A 'fon' szó családja“ címen (Nyr. XXI, 289—93). Ő a mellett, hogy a magyar *fan* és *fon* szavakat a közösen névszói és igei tőnek tekintett ugor *pana* gyökérre vezeti vissza, bevonja a rokonságba a *foncsik*, *fona* és *fonák* szavakat.

5. A *fonája* ~ *fanája* (Lozsád Hunyad megye) 'fonákja, viszája (szövetnek, ruhának, bőrnek stb.); hánca (kérges alatti finom rostos része) a fának' (MTsz.) kifejezésből kielemezhető birtokos személyrag nélküli *fona* szó lehet a *fon* ~ *fan* birtokos személyragozott formája. Ez esetben eredetileg vagy a bőrnek, a ruházatul használt állati prémnek befelé fordított szőrös felét jelentette, vagy pedig a *fon* ás útján keletkezett készítményeknek azt az egyenetlenebb felét, oldalát, ahol a *fon* ás os jelleg különösen szembezőkő volt (vö. ALBERT: Nyr. XXI, 292 és KOLUMBÁN SAMU: Nyr. XXII,

¹⁾ Vö. MÉSZÖLY: Népünk és Nyelvünk II, 165—6.

132). A *fona* lehet a 'szőr', illetőleg 'fonásos fél, oldal' értelmű *fon* (*fan*) főnévből való *-a* képzős kicsinyítő is. Végül lehet a 'neo' értelmű *fon*-nak *-a* képzős igeneve, s mint ilyennek 'fonásos oldal' az eredetibb értelme (vö. ALBERT: Nyr. XXI, 292).

A *fonák* \sim *fanák* (Lozsád) alakulhatott *-ák* kicsinyítő képzővel a 'szőr', illetőleg 'fonásos oldal' értelmű *fon* \sim *fan*-ból, vagy *-ák* deverbalis névszóképzővel a 'neo' értelmű *fon*-ból, sőt még a *fona* formának *-k* képzővel való megtoldása által is létrejöhetett (az utóbbi módon származtatja ALBERT: Nyr. XXI, 292). Jelentéstani tekintetben a *fona* szóval kapcsolatban imént jelzett két irányból ('a bőr szőrös fele', illetőleg 'fonásos oldal') kínálkozik magyarázata neki is.

A háromszéki *fonál-ki* 'fonákul, fonákjával vagy visszájával kifelé (fordítva)' (MTsz.) kifejezésből is következik, hogy a *fon* : *fona* és *fonák* szavak jelentésfejlődésében szintén volt 'fonásos oldal' mozzanat.

A *foncsik* 1. 'hajfonat, kettős hajfonat' és 2. 'hagymakoszorú' (MTsz.) szóban a *fon* igenévszóhoz *-csik* képzőbokor járult, amint a *far* szó mellett is jelentkezik *fa[o]rcsik*, *fa[o]rcsok*, *farcsuk* (1. NySz., MTsz.) (vö. ALBERT: Nyr. XXI, 290). Ez a *foncsik* még *-a* vagy *-ó* kicsinyítő képzővel van megtoldva a *foncsika* \sim *fancsika*, illetőleg *fancsikó* 'rongy, rongydarab, foszlány' (MTsz.) szóban¹⁾ (vö. *farcsika* NySz., MTsz.), míg az ugyanolyan jelentésű *foncs* \sim *fonc* \sim *fanc* az előbbi képzőbokor kezdő *-cs* \sim *c* elemével alakult.²⁾ Egyébként hogy a *fon*-elemhez közvetlenül járul kicsinyítő képző, mutatja a hegyaljai *fonka* 'fonóka asszony' (KASSAI után MTsz.) is.

A Tsz.-tól Székelyföldről közölt *fancilla* 'kicsi rongyos szolgáló vagy szegény leányka' (MTsz.) nyilván a *fanc* meg a latin *ancilla* szavak keveredése útján támadt (vö. CzF. II, 596).

A szolnokdobokai *össze-fancsal* 'rendetlenül összefog, összegöngyölt' (MTsz.) a *fon* \sim *fan*-ból *-csal* \leftarrow *-s + al* vagy *-d[t] + s + al* (?) gyakorító képzővel alakult (vö. *-csol*, *-csél*, *-csöl* és *-csál*, *-csél* képző TMNy. 400—1).

A *fon* 'neo' ige és a *fon* \sim *fan* 'pubes' névszó családjához

¹⁾ A jelentésére nézve fontos KOLUMBÁN: Nyr. XXII, 132—3.

²⁾ ALBERTnak kétféle véleménye van a *foncsika* \sim *fancsika* szóról. Korábban (Nyr. XVIII, 560) a német *fetze* \sim **fatz(e)*-val összekapcsolt dunántúli *fanc* 'rongy' kicsinyítőjének tartja, később (Nyr. XXI, 291) pedig a szolnokdobokai *fancsiká*-ra való tekintettel a német *fransen* 'rojt' szót keresi benne. Ezt cáfolja KOLUMBÁN (Nyr. XXII, 133).

tartozik a zalai-göcseji *fondor* szó is, amelynek a jelentése: 'a gesztenének külső tüskés burka' (MTsz. és saját tudomásom). Ez a *fon -d* képzős gyakorítójának *-r* képzővel alkotott származéka, olvanféle, mint aminők *fitor* ~ *fintor*, *hunyor* stb., amelyek *-r* képzőjükkal névszók és gyakorító igék egyaránt lehettek (vö. PAIS: MNy. XXII, 134—5). — „*Gubás* ebnek *fanos* eb társa, *lator latornak* baráttya“ Káldi (Nyr. IX, 68, NySz.). E közmondás¹⁾ a *fanos* szót rokonértelműnek mutatja a *gubás* 'villosus, hirsutus, hirtus, hispidus, pilosus; bozontos, borzas, boglyas, kócos, fésületlen hajú' (NySz., MTsz.) szóval. „*Szilva-fa* hozzá hasonlatos fa javát kívánnyas a *gubás gesztenyét* utálja“ — mondja Nadányi János „Kerti dolgoknak leírása. 1669.“ 212. lapján (l. NySz. *gubás* 2. alatt). Azonkívül a *guba*, *gubó* jelentései között ott szerepel Kapnik vidékén: 'gyümölcs-tok (pl. gesztenye külső szőrös tokja)' (MTsz.). Mindez arra vall, hogy a *fondor* eredeti értelme szintén az volt, ami a *guba*, *gubó* szavaké: 'összefonódott, összegubancolódott valami, pl. szőr, gyapjú' (vö. NySz. 1. *guba* alatt), és csak azután jelölték meg vele a szelidgesztenye termésének hosszú, vékony, szúrós, sörteszerű tüskékkel sűrűn borított köpönyegét.

6. Látjuk a *fon*-nak, illetőleg származékainak átviteles jelentéselágazásait is. Így a *fonák* alakulat a fentebb jelzett konkrét értelmén kívül 'álnok, ravasz' jelentésben használatos Székelyföldön (MTsz.). Vele rokon 'calumniator, susurro, iniquus delator; ohrenbläser' jelentése van a *fondor* szónak (l. NySz.). Az átviteles jelentésváltozatok nyilván a hálófónás, a hálóval való megejtés képből sarjadtak (l. a *háló*, *hálól*, *be-hálól*, *el-hálól*, *el-háló* szavak jelentéseit NySz.). Hogy az 1222: *Fundur* személynév (Oklsz.) mögött valódi ('fonó'), vagy pedig képes értelem áll-e, az bizonytalan. A régi nyelvi *fondorló* ~ *fondarló* Heltai ~ *fandarló* Heltai 'delator, susurro, interturbator; ohrenbläser' (Oklsz., NySz.) meg *fondorlás* ~ *fandarlás* Heltai 'delatio, susurratio; gemurmel, das ohrenblasen' (NySz.) a *fondorl* ~ *fandarl* Heltai (NySz.) ige származékai. A *fondorl* ige lehet denominális alakulat a *fondor* névszóból, azonban deverbális szintén lehet egy *fondor* gyakorítóból.²⁾ Ugyanígy fogható fel denominális vagy deverbális alakulatnak a *fondorkodik*

¹⁾ Összefügg vele: „Eben *gubát* [azaz: 'gubancos szőrű kutyát'] cserél.“ (L. NySz. 1. *guba*.)

²⁾ A *-dorl* képzőbokrót láthatjuk a SzékelyudvK.-nek a *susog* igével összefüggő *susdorló*, *susdorlás* szavaiban (l. PAIS: MNy. XXII, 350).

(*fondorkodó*) 'flum contentionis ducere; spirat¹⁾ Caecias' MA. és 'stets hadern und zanken; durch verläumdung untergraben' PPB. (vö. NySz.).

A DictaGr. 15: „Az sugarlot, *funder*: susurronem“ adatból (NySz. *fondor* alatt) meg Székelyföldről ismerjük a *funder* 'árulkodó, áskálódó' (MTsz.) szót. Ezt PETZ GEDEON (Nyr. XXVII, 243—4) egy német *funder* (<: *fund* 'etwas listig ersonnenes, anschlag, kunstgriff, kniff') átvételének tartja, sőt SIMONYI (i. h.) idevonja a *fondor*, *fondorkodik* szavakat, TRENCSENY KÁROLY (Nyr. XXXII, 389—90) pedig a „*funder* ~ *fondor*“-on kívül a *csufondáros*-nak *fondár* (*csuf* + *fondár*-os) elemét is a német *funder*-ből származtatja. Itt azonban az a bökkenő, hogy — amire különben Petz is rámutat — a németben az a bizonyos *funder* nem, csak az unlautes *funder* alak ismeretes. — Azt egyébként nem tartom lehetetlennek, hogy a *csuf(f)ondáros* és *csufondár* szavak valóban így elemződnek: *csuf* + *fondár*-os, illetőleg *csuf* + *fondár*, csakhogy szerintem ez esetben a *fondár* elem a *fon*: > *fond* gyakoritónak -ár képzős származéka volna (vö. fentebb a *fondarló*, *fundarló* adatokat), aminők ezek: *csapod-ár*, *tünd-ér*; a *csuffondár* > *csufondár* mellett pedig úgy keletkezhett *csuffondáros* > *csufondáros*, mint *fondor* mellett *fondoros* (NySz.).²⁾

A Gyöngyösi Glosszák³⁾ között az 1.-ben *Egbe fanalodasokoth kegetlen thanachok* a „Conspiraciones coniuracionesque“ megfelelője, a 106.-ban pedig *Egbe fanalodassth* a „contra aliquem... colligaciones fecerint false accusando“ szövegrésszel kapcsolatban áll. Ezekben az adatokban én *fanalodás*-t olvasok, s ezt a *fon*-ból való régi nyelvi *fonalodik* (NySz.) ~ **fonolodik* > népnyelvi *fonolódik* 'bonyolódik' (MTsz.) gyakorító-visszaható ige *fanalodik* változatából származtatom.⁴⁾ A Gyöngyösi Glosszák közül a 356.-ban előforduló „*fondolodas*: colligaciones“ a *fon*-hoz tartozó *fondolodik* gyakorító-visszahatónak névi származéka.⁵⁾ „*Fonalgnacuala* egmassal monduan: Mikeppen adhatta ő testét műnekönc megennönc.“ — írja a

¹⁾ NySz. hibásan „spiro“.

²⁾ Különbön *fondáros*: *fondoros* TRENCSENY szerint is.

³⁾ L. MELICH, A gyöngyösi glosszák: NyK. XXVIII, 304 kk.

⁴⁾ MELICH i. h. 309 a *fanyalodik*, *fanyalog* szavakkal rokonítja.

⁵⁾ MELICH i. h. 320 szerint: „*fondorl*: *fondoll* igéből képzett reflexivum lehet“. ZOLNAI GYULA: Nyr. XXVIII, 365 szerint tollhiba *fonolodas* helyett, és ez azonos a *fanalodas*-sal.

MünchK. 182. A NySz. I, 763 'litigo [streiten, zanken]' értelmezéssel a *fanyalog*, *fanyarog* címszó alá osztja be. De szerintem a *fonalg* nem más, mint a *fon*-ból való *-l + g* képzős gyakorító.

A Németújvári Glosszák között a 300. lapon ezt találjuk: „*fonalokath* — rixas“ (MKönyvsz. 1883: 126), az ÉrsK. 225 meg ezt írja: „wetekedes haborwth nemz Vetekódes *fonalsagoth* zyl Vetekódes garazdoth hoz.“¹⁾ Ez esetekben a *fon* ige névi *fonal* származéka, illetőleg ennek *fonalság* továbbképzése jelentkezik, amely vagy a Gyöngyösi Glosszák idézett adataiban mutatkozó 'egyesülés, szövetezés valaki ellen, pártütés' értelemből fejlesztette ki a 'rixas'-féle jelentést, vagy pedig valami olyanféle úton jutott ehhez az értelemhez, mint ahogy *bele-köt*, *kötekedik*, *kötődik*, *kötözködik*, *kötélődzik* (MVir. 105), *kötölöcködik* Zalaegerszeg (saját tudomásom); vagyis az utóbbiakkal együtt valószínűleg a vitatkozó, civakodó beszédet jellemző kifejezés: a felek egymás *beszédébe*, *szavába kötik*, *fonják*, *öltik bele* a magukét.²⁾

„Haborusag czinalo *fancsal* ördeg“ Mel: SzJán. (NySz.) | „Minden *fancsal* firkálást ellenünk eltesztek“ Czegl: Tromf. (NySz.). A népnyelvben is felbukkan ez a *fancsal* névszó, mégpedig Gömörben — ahol a *fancsal* *ördög* kifejezés is járatos — 'kaján, irigy', Székelyföldön meg 'kancsal' jelentéssel. A *fancsal* a *fon* \sim *fan* igehez tartozó *fans-* vagy *fances-* igei alapszóból való *-al* képzős alakulat lehet. Korábbi jelentéseiül 'háborúság-keltő' és 'ravasz, álnok, kaján (pl. ördög)' kinálkozik. Az utóbbi árnyalatból vált ki Gömörben az 'irigy', a székelységben a ravasz ember nézés módjáról a 'kancsal' jelentés. A képzés szempontjából vö. *konya*, *kanyar*, *kankalék* stb. (OkI Sz., NySz., MTsz.): *kancsarodik*, *kancs*, *kancsi* stb. (MTsz.): *kancsal* (OkI Sz., NySz., MTsz.) és *kandarodik*, *kandi*, *kandics*, *kandít*, *kandal* \sim *kandál* stb. (OkI Sz., NySz., MTsz.): *kandal* 'luscus; schielend' (NySz., OkI Sz.) | *sandít*, *sanda*: *sandal* 'luscus, paetus, strabo; schielängiger' (NySz., OkI Sz., MTsz.) | *bandsa*: *bandsal* (EtSz.).³⁾

¹⁾ A NySz. I, 919 velük kapcsolatban a *fanyalog*-ra utal. MELICH i. h. 309 összevetésül hivatkozik rájuk.

²⁾ Vö. „Az ki veled szol, *szavad általölteni*, minek elot bezidet el vegzte, illetlenség“ Eras: Erk. | „*Áttal-öltöd* ezt e pronunciatummal“ Czegl: MM. (NySz.). Vö. PARIS, Ölt: KCSA. II, 463. — Nb. *kiköt valakivel!*

³⁾ A *fancsalog* ∞ *fancsarog* (*fáncsorog*) 'csavarog stb.' ige (NySz., MTsz.) nem a *fancsal* névszóval, hanem a *fanyalog* ∞ *fanyarog*: *fanyar* szócsaláddal függ össze.

Hogy a XI—XIII. századi adatokban jelentkező *Fanzal*, *Fon-sol*, *Fonchol* (vö. MELICH, Szljövsz. I, 2: 168; l. még ÁrpÚjOkm. XI, 135) személyneveket, illetőleg az ezekkel összefüggő különböző vidékeken előforduló *Fancsal* helyneveket idevonjuk, a tekintetben az 1055: *Fancel* (comitis) adatbeli *e* int óvatosságra.

7. Anonymus 11. fejezete szerint Marót vezér foglalta el „*terram que est inter thisciam et siluam igfon, que iacet ad erdeuelu*“; 51. fejezete szerint pedig Ménmarót Ősbő meg Velek magyar és székely csapataival nem mervén szembeszállni, „*fugiens a facie eorum in nemoribus ygfon habitare cepit*“ (FontDom. 12, 44). A Képes Krónika 58. fejezetében meg arról van szó, hogy Géza herceg (I. Géza), amikor Salamonék rajta akartak ütni, „*venatur in Igfan*“ és „*in Igfan venabatur*“ (i. h. 179—80).

Magyar Anonymusom *Igfon-erdő* jegyzetében (120. l.) ez áll: „A forrásokban jelzett körülményeket számbavéve az erdőt legnagyobb valószínűséggel a régi Bihartól meg a mostani Váradtól k.-re vonuló Réz-hegységgel és Király-erdővel azonosíthatjuk, és így éppen hozzá viszonyítva kell elhelyeznünk az *Erdön-túl-t* vagyis *Erdély-t*. A nevére nézve pedig arra gondolhatunk, hogy előrésze az *igy* a. m. 'szent', utórésze meg a *fon* vagy *fan* a. m. 'fonadék, szövedék, sűrű, erdő (gubancos gyöker v. szőr)'. E szerint tehát az értelme 'szent-sűrű v. szent-erdő.'“ Amikor ezt írtam, — látnivaló — a *fon—fan* dolgában megvolt az a véleményem, amelyet a fentiekben kifejtettem, s amelynek alapján Anonymus és a Krónika erdőnevét is megmagyarázhatónak tartottam és tartom.

Miuthogy erdőről van szó, magában véve is valószínű, hogy a *fon*, illetőleg *fan* elemet a *fon* ~ *fan* 'fonat, fonadék' szó szolgálhatta. Azonban e magyarázatot támogatja, hogy a *fon*-nal rokonértelmű más szavakat is alkalmaztak erdőalakulatok kifejezésére.

A következő szavak: *sërég* ~ *sereg* ~ *sirég* ~ *sürög* stb. 1. 'pörög, forog'; 2. 'sürgölődik' | *serül* ~ *sirül* 1. 'fordul'; 2. 'sodródik, göngyölődik, tekerődzik' | *sërit* ~ *sirít* ~ *sürít* ~ *sürít* stb. 1. 'sodor, pödör'; 2. 'tolakodólag forgolódik (valaki körül)'; 3. 'nyüzsgő, hemzseg, tolong, tömegesen mozog, rajzik' (MTsz. *sërég*; *sürög*; *serül*. *sirül*; *sërit*, *sirít*; *sürít*) alapszava *sër* ~ *sir* ~ *sür*-, amelyet a *sür-for* ~ *sürr-forr* 'sürög-forog, hemzseg, tolong, rajzik' (MTsz.) ikerszó fenntartott. — MÉSZÖLY GEDRÓN abban a rendkívül gondolatébresztő dolgozatában, amelyben a Nádor-kódexben a pokol lángjának jelzője-

ként szereplő *firü*, *fokoru*, *kokoru* szavak eredetét kutatta, a *firü* szót a 'forog' értelmű *sír-* alapszó igenévi származékának fejtette meg (MNy. VII, 388—9). Amikor évekkkel ezelőtt a háromszékmegeyi Nagybaconból származó ismerőseimtől 'ügyes, jó gazdaasszony' értelmében a *sürü gazdaasszony* kifejezést hallottam emlegetni (Székelyudvarhelyről közli KIRÁLY PÁL MTsz.), MÉSZÖLY magyarázata nyomán arra gondoltam, hogy a pokolbéli láng jelzőjét, vagyis a *sér-* ~ *sír-* ~ *sür-* alapszó igenévi származékát kell látnunk benne, csak hogy ez esetben 'sürgő-forgó, serény' jelentésben. Vö. a *forogódik* igenevének ilyen szereplését: *forogudúk* 'vendégség alkalmával főző és felszolgáló nőszemélyek' Vas megye Őrség és *forogudó* vagy *forogudu* 'ügyes' Göcsej (MTsz.).

Ahogy Anonymus-fordítással kapcsolatban az *Igfon* erdőnévvel foglalkoztam, — amint rávonatkozó jegyzetem idézett részében is pedzem — analogiaként számba vettem, hogy a 'dicht' jelentésű *sürü* (alakváltozatai R. *siró*, *siró*, *serú*, N. *síri*, *sürő* Gombocz: MNy. III, 315) a 'sodor, pödör [fon]' jelentésben használt *sér-* ~ *sír-* ~ *sür-* alapszó származéka, és hogy ez a *sürü* a 'dicht' jelentés mellett felvette az 'erdő' értelmet is.¹⁾ Vö. *sürü* 'sűrű fiatal erdő, tilos növendék-erdő' Somogy (MTsz.), *sürü* 'kisebb erdő' Zalaegerszeg (a magam gyermekkori tudomásából). Abban, hogy a *sürü*-t így származtassam, azóta megerősítettek MÉSZÖLYnek „A cserény szó eredete“ c. dolgozatában (Népünk és Nyelvünk II, 173) tett észrevételei. — Ugyanebbe a szócsaládba tartozik a székelyföldi *sürügyék* 'bozót' (MTsz.) meg a Kiskunhalasról és Szegedről közölt *serevény* 'sűrűn növő vékony vesszők, sarjadzó nyár- és jegenyebokrok, apró fűzfához hasonló fű', amelyet Szegedről ilyen összetételben is feljegyeznek: *serevény-fűz* 'salix viminea' (MTsz.). — Tehát 'forog, pörög; sodor, pödör' jelentésű, vagyis a *fon*-nal rokonértelmű alapszóból költ származéknak lehet 'erdő' jelentése.

MÉSZÖLY (MNy. VII, 385) a fentebb említett Nádor-kódexbeli *fokoru* szót a *sugorodik* = *zsugorodik* ige *sukorodik* változatának az alapszavából vezeti le, és 'tekerős' értelmet tulajdonít neki. Én (MNy. XIV, 20—2) egész sor földrajzi nevet vontam ehhez a *sukoró* közséhoz, amely az 1240 körüli „silvas, colles, valles et nemora que vulgo dicuntur Sacorov“ (PannhRendtört. I, 772) adat szerint

¹⁾ Ezért mondom (i. m. 120): „in nemoribus *Igfon* a. m. 'az *Igfon* sűrűiben“.

erdőkre, ligetekre is vonatkozott. 1240-ben *Sucoro Herdeu-*, vagyis *Erdő*-vel együtt bakonyi erdőőr (ÁrpÚjOkm. II, 112). Ismét egy a *fon*-éhoz hasonló, 'zsugorít' jelentésű alapszó származéka szolgál 'erdő' kifejezésére.

Ezek szerint tehát a *fon* ~ *fan* 'fonat, fonadék' meg a *fon* ~ *fan* 'sűrű erdő, erdő' jelentéskapcsolat nem áll egyedül.

Amint idézett Anonymus-jegyzetemben jeleztem, az erdőnév *ig-*, illetőleg *yg-* előrészét *igy*-nek olvasva török eredetű *igy* ~ *egy* ~ *ügy* (*id* ~ *éd* ~ *üd*[*v*]) 'szent' szavunkkal egyeztettem. Az, hogy e szó ilyen vonatkozásban csakugyan szerepelhetett, kitetszik a székesfehérvári keresztések 1193-i megerősítő levelének „In bokon prima meta incipit de *ugufa*... redit ad predictum *ugufa*“ (ÓMOLv. 57) adatából. E szerint Veszprém és Fejér megye határán a Mellér patak (Bakonyér) felső folyása és Isztimér környékén, Zircről északkelet felé még a XII. század végén is feltűnik egy *ügyüfa* 'szent-fa', hasonlóképen, ahogy ugyanazon oklevél szerint az előbbtől nem messze a fejérmegyei Magyar-Almás—Barc (1193: *borriz*)—Zámoly vidékén szintén ott található ősvallásunk nyomaként az *aldo cut*. Ha pedig egy *fa* 'szent' lehetett, akkor aligha lehet kétségbe vonni, hogy egy erdő is — esetleg a benne levő 'szent-fa' után — a 'szent' nevet nyerhette.

1269/1297: *villam nostram* [István ifjabb király] *Tymar Foon* *uocatum*, in Comitatu Castri nostri Abawyuar... possessio *Foon* *vocata*... *villam Foon* *voc.* (ÁrpÚjOkm. VIII, 240, X, 255—6); 1286 kör.: *Fony* (i. m. XII, 447); 1332—7. páp. tizl.: *Foni*; 1352: *Fony*; év?: *Izbég-Fony* (CSÁNKI I, 207, 228 *Korláth* család alatt). Hogy ezen abaújmegyei, Göncről délre eső helység, illetőleg helységek nevében a *Fon* (*Fón*) ~ *Fony* eredetileg 'erdő'-t jelentett-e, vagy pedig azért hívták-e így, mivel 'királyi fonónépek telepe' volt (vö. *Fonó*¹⁾, *Fonyód* fentebb), teljes homályban van.

GYÖRFFY ISTVÁN közli velem, hogy *Fan-zug* városrész van Karcagon, és hogy a *fan* vagy *fon* közszót nem ismerik ott. Hogyan keletkezett a név, nem tudni.

PAIS DEZSÓ.

¹⁾ T. i. ez: 1250/1324: *villam Funo populorum domine Regine*; 1278: *terram olim tauarnicorum nostrorum Fonou* *vocatum* (OkI Sz. *fonó* alatt).